

कडू गोळी

डॉ. मनोज भाटवडेकर

साहिलचा बुद्ध्यांक सरासरीपेक्षा कमी होता. त्याच्या पालकांनी ही वस्तुस्थिती स्वीकारणं महत्त्वाचं होतं.

“साहिल गेल्या वर्षी पाचवीत नापास झाला. अजूनही त्याची अभ्यासात म्हणावी तशी प्रगती दिसत नाही. या वर्षीच्या त्याच्या बाईसुद्धा जरा कडकच आहेत. त्यांनी तर चक्क सांगितलंय की, तो या शाळेत जायला लायक नाही, त्याला दुसऱ्या शाळेत घाला. त्या पुढे जाऊन असंही म्हणाल्या की, त्याच्यासाठी म्युनिसिपालिटीची नाही तर मतिमंदांची शाळा योग्य आहे. आम्हाला त्यांच हे बोलणं अजिबात आवडलं नाही, पटलं तर नाहीच. अभ्यासात कमी असलेली सगळी मुलं काय मतिमंद असतात? हं, आता काही बाबतीत तो कच्चा असेल. तो ना, मुख्य म्हणजे आळशी आहे. म्हणजे त्याला अभ्यास अगदी करायला नको असतो. आम्ही बाईना सांगितलं की, पाहिजे तर आम्ही त्याला बालक-पालक केंद्रात दाखवतो.”

अशा तऱ्हेच्या केसेसमध्ये मुलाची संपूर्ण माहिती घेणं, त्याची शारीरिक-मानसिक तपासणी करणं. मानसिक चाचण्या करणं. त्यातून समस्येचं निदान करणं आणि त्यानुसार उपाय सुचवणं अशी शास्त्रीय प्रक्रिया असते. केंद्राच्या समाजसेविकेने साहिलची संपूर्ण माहिती घेतलेली होतीच. त्याचा जन्म आठव्या महिन्यात म्हणजेच अकाली प्रसूत होऊन झाला होता. जन्मतः त्याचं वजनही अपेक्षेपेक्षा कमी होतं. त्यानंतरची त्याची प्रगती संथ गतीने झाली होती. म्हणजे मुलाच्या विकासामध्ये जे जे टप्पे असतात, उदाहरणार्थ - मूलं एका विशिष्ट वयात मान सावरायला लागतं, उपडं वळायला लागतं. रांगायला लागतं. चालायला-बोलायला लागतं इत्यादी इत्यादी- हे सर्व टप्पे साहिलने उशिरा गाठले होते.

“साहिलची शैक्षणिक प्रगतीसुद्धा हळूहळूच झालेली आहे. पहिली ते चौथीमध्ये नापास करतच नाहीत म्हणून केवळ तो पुढच्या इयत्तेमध्ये ढकलला गेला. सर्वच विषयांमध्ये त्याची जवळपास सारखीच पातळी आहे. काही विषयात तो जेमतेम पास तर काही विषयात नापास अशा पद्धतीने त्याच शिक्षण चाललंय. त्याला सर्व विषयांसाठी पहिलीपासून शिकवणी आहे. पण त्याचाही काही उपयोग होत नाहीये. पाचवीत तो नापास व्हायच्या आधीही शाळेने साहिलच्या आई-वडिलांना स्पष्ट कल्पना दिली होती की, त्याला नेहमीचा शिक्षणक्रम झेपत नाहीये, तेव्हा त्याची शाळा बदलण्याचा विचार करा. पण त्यांनी हा त्यांच्या प्रतिष्ठेचा प्रश्न करून ठेवला आहे. त्यांनी आतापर्यंत शाळेला, शिक्षकांना, शिक्षणपद्धतीला खूप दोष दिलाय. त्यांचे कुणीतरी नातेवाईक शाळेच्या कमिटीवर आहेत. त्यांच्यामार्फत मुख्याध्यापकांवर दबाव आणण्याचा प्रयत्नही त्यांनी केला. त्यांनी जरी तुम्हांला असं सांगितलं असलं की, आम्ही आपणहून बालक-पालक केंद्रात आलो, तरी ते खरं नाही. मुख्याध्यापकांनी असा आग्रहच धरल्यामुळे ते आपल्याकडे आलेले आहेत. त्यांना आपल्याकडून असंच सर्टिफिकेट हवं आहे की, साहिल नॉर्मल आहे आणि त्याला याच शाळेत ठेवावं.” केंद्राच्या समाजसेविकेने माहिती पुरवली. मानसोपचार सेवेचा फक्त एक संरक्षक ढाल

म्हणून उपयोग करणारे लोक संख्येने कमी नाहीत. त्यांना रूग्णाच्या बाबतीतला सल्ला नको असतो. त्यांना रूग्णाच्या बाबतीत जे योग्य वाटत असतं. त्यांच्याशी सहमत होणारी एक अधिकारी व्यक्ती हवी असते, एवढंच.

साहिलच्या मज्जासंस्थेच्या तपासणीत गैर म्हणावं असं काहीच आढळलं नाही. इतर शारीरिक तपासणीतही काहीच दोष नव्हता. त्याच्याशी बोलताना असं लक्षात आलं की, तो अतिशय बुजरा आहे. विचारलेल्या प्रश्नांची चाचरत उत्तर देणं, नजरेला नजर देण्याचं टाळणं, उत्तर चुकलय असं वाटून मध्येच जीभ चावणं यावरून त्याचा आत्मविश्वास कमी असल्याचं स्पष्टपणे दिसत होतं. त्याला साध्या साध्या प्रश्नांची उत्तरही नीट देता येत नव्हती. आपण कुठल्या राज्यात राहतो, घराचा पूर्ण पत्ता, आई-वडिलांचं संपूर्ण नाव- अशा साध्या साध्या प्रश्नांची उत्तरही त्याला देता येत नव्हती. स्वतःचं नाव, शाळेचं नाव लिहायला त्याने जवळजवळ दहा मिनिट घेतली त्यातही चुका होत्या.

‘यापुढची पायरी म्हणजे त्याचा बुद्ध्यांक किती आहे ते शोधून काढणं. त्यावरून त्याच्या बुद्धीच्या कुवतीचा निश्चित ‘अंदाज आपल्याला येईल.’ या माझ्या वाक्यावर साहिलच्या वडिलांची प्रतिक्रिया होती, ‘पण डॉक्टर. ही चाचणी करायलाच पाहिजे का? तुमच्यासमोर तो पहिल्यांदाच आल्यामुळे तो घाबरलाय. घरी तो पटापट लिहितो. टीव्हीवर ऐकलेली गाणी त्याला चटकन पाठ होतात. त्याच्या शिकवणीच्या बाईच्या मतेही त्याच्या बुद्धीत काही दोष नाही. तो फक्त करत नाही. दुसरं म्हणजे त्याचा वर्गात इतर मुलांना काहीही त्रास नसतो. नाही म्हणजे तुम्हाला त्याचा बुद्ध्यांक काढायचाच असेल तर माझी हरकत नाही. पण चाचणी देताना समजा, तो घाबरला तर त्याची उत्तर चुकणारच आणि मग तुम्ही म्हणालं की, त्याचा बुद्ध्यांक कमी आहे.

‘बुद्ध्यांक चाचणी घेण्यापूर्वी मानसशास्त्रज्ञ त्याच्याशी बोलून, खेळून त्याच्या मनात एक विश्वास निर्माण करतील. त्याच्याशी मैत्रीपूर्ण नातं निर्माण झालं की, मगचं त्याचा बुद्ध्यांक काढतील. यासाठी तुम्हाला दोन-तीन वेळा त्याला केंद्रात आणावं लागेल.’

बुद्ध्यांक चाचणीवरून असा निष्कर्ष निघाला की, साहिलचा बुद्ध्यांक साठ होता. सरासरी बुद्ध्यांक ९० ते ११० असतो. ७० पेक्षा कमी बुद्ध्यांक असलेली मुलं मतिमंद असतात. ५१ ते ७० च्या मध्ये बुद्ध्यांक असणाऱ्या मुलांची मतिमंदत्वाची श्रेणी सौम्य स्वरूपाची असते. म्हणजे अशी मुलं स्वतःच्या पायावर उभं राहण्याइतपत शिक्षण घेऊ शकतात. अर्थात हे शिक्षण नेहमीचं शालेय शिक्षण नसत. या श्रेणीतल्या मुलांना जर नेहमीच्या शाळेत घातलं तर ती १५-१६ वर्षांची होईपर्यंत जेमतेम पाचवी-सहावीपर्यंत जाऊ शकतात. हा मुद्दा साहिलच्या आई-वडिलांना समजावून सांगितला.

‘साहिलचा बुद्ध्यांक सरासरीपेक्षा जरी कमी असला तरी जगण्यासाठी आवश्यक अशी काही कौशल्ये अजूनही तो शिकू शकेल. त्याच्याकडे जे नाहीये त्याची खंत करत बसण्यापेक्षा. जे आहे त्याचा त्याला चांगला उपयोग करायला शिकवणं हे तुमचं ध्येय असायला हवं. मतिमंदांसाठी असलेल्या विशेष शाळांमधून मुलांच्या कुवतीप्रमाणे शिक्षण-व्यवसाय मार्गदर्शनाच्या दृष्टीने दिलं जातं. त्याचा त्याला जगण्यासाठी फायदा होऊ शकेल. त्याची आताची शाळा चांगली आहे. त्या शाळेतून त्याचं नाव कमी करणं

तुमच्या जिवावर येणं स्वाभाविक आहे. पण शिक्षकांवर दबाव आणून किंवा त्यांची मनधरणी करून साहिलला याच शाळेत ठेवण्याचा आग्रह धरणं म्हणजे त्याच्यावर अन्याय करण्यासारखं आहे. आताच त्याच्या वागण्यातून न्यूनगंड स्पष्ट दिसतोय. त्याच्यापेक्षा जास्त बुद्धिमान मुलांबरोबर सतत राहून त्याची कमीपणाची भावना आणखी वाढत जाईल. त्यातून नाही ते वर्तणूक दोष निर्माण होतील, आणि काहीच चांगलं निष्पन्न होणार नाही म्हणून त्याला विशेष शाळेत घालावा हे उत्तम. या गोष्टीकडे तुम्ही तुमचा पराभव म्हणून बघायला गेलात तर तुम्हाला वस्तुस्थिती स्वीकारणं जड जाईल. साहिलला स्वावलंबी आयुष्य जगण्यासाठी तुम्ही मदत करायला हवी. त्यासाठी मोकळ्या मनाने त्याला स्वीकारणं हे आवश्यक आहे.

आपलं महानगर दि. २६ ऑगस्ट १९९७
काही बोलायाचे आहे